

Омельчук Д.В. (Сімферополь)

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КРИМУ В 1946–1947 рр.

Повоєнна історія Криму не може бути віднесеною до розроблених тем. В певній мірі це стосується проблеми, чи був у 1946–1947 роках в Криму голод, який в той час охопив більшу частину України. Жодних публікацій на цю тему немає. Сталось так, що українські фахівці цією проблемою не займаються – адже на той час Кримська область входила до складу РРФСР. Російські дослідники попри прискіпливу увагу політиків до півострова теж не переймаються цим періодом історії півострова. Місцеві історики не поспішають займатись першими роками повоєнного Криму. До того ж, в масовій свідомості відклалось, що в Криму в ХХ ст. був лише один голод – у 1921–1923 рр.

Післявоєнний період був надзвичайно складний в історії півострова. Війна залишила по собі великі руйнування. Бойові дії на кримській землі продовжувались упродовж 1941–1942 років, а надалі з кінця 1943 по травень 1944-го. Особливо постраждали Керченський півострів, район Севастополя та північно-західний Крим. Частина сільгоспугідь стала непридатною для ведення господарства – залишались окопи, бліндажі, вогневі точки, вирви і п. Небезпечними були нерозміновані великі площі. Не вистачало сільгосптехніки, насіння, добрив, худоби тощо. Ще більшим був дефіцит робочої сили. В селах півострова у вересні 1945 р. мешкало всього 308 тис. осіб, серед яких до третини непрацездатних: літніх людей, інвалідів, дітей¹.

Ці чинники, а також посуха 1946–1947 років призвели до неврожаю. Якщо в 1940 р. в Криму зібрали в середньому 14,5 ц пшениці з гектара, то в 1946 – лише 5,1 ц, а загалом державні поставки в 1947 році склали 31,8% від довоєнного рівня². Оскільки план держпоставок не було виконано, то партійні органи щосили «тиснули» на керівництво колгоспів і радгоспів, примушуючи до зернини здавати все збіжжя.

Проте на місцях багато хто з керівників господарств, маючи певний життєвий досвід і розуміючи, що на подальшу допомогу держави розраховувати не доводиться, приховували частину врожаю. Це кваліфікувалось як злочин. За час з 1 липня 1946 р. по 3 грудня 1946 р. було заарештовано і засуджено до різних термінів позбавлення волі 27 голів колгоспів³. Чимало людей позбулись своїх посад – голови сільрад, бригадири та інші.

Державні інтереси полягали в тому, що потрібно було створювати запас зерна на випадок нової війни. Також великим був експорт хліба до країн «народної демократії»⁴. На перше місце ставилися загальнодержавні інтереси. Що ж стосувалося пересічних громадян, то відповідальність за їх забезпечення

продовольством центр переклав на місцеві органи влади, які повинні були знаходити вихід у безвихідних ситуаціях. А саме так можна охарактеризувати те, що відбувалось в Криму тих років.

Закінчення війни не призвело до покращення продовольчого забезпечення населення. Залишалась карткова система. Норми видачі в 1946–1947 роках були зменшені. До того ж не все населення було охоплено картковою системою. Станом на 1 вересня 1945 р. в Криму проживало 589 тис. людей. На 1 січня 1946 р. продовольчі картки отримали 469 580 осіб. Навіть з корекцією на безумовну зміну кількості населення, приблизно 120 тис. осіб картки не отримували. У вересні 1946 р. кількість продовольчих карток, які видано населенню Криму, зросла до 541 тисячі.

Наявність карток також не гарантувало ситого життя. Норми забезпечення були незначними. Найбільше отримували кваліфіковані робітники, зайняті важкою фізичною працею, або ж працюючі на важливих оборонних підприємствах – 800–700 г хліба, інші робітники і прирівняні до них – 500 г. Дітям видавали 200 г, іншим непрацевдатним – 300. Частими були затримки навіть і з цим мізерним забезпеченням. У скрутному становищі опинялися демобілізовані воїни, особи, які поверталися до Криму з евакуації, примусових робіт і т. і. – їм доводилось до 2 місяців чекати, поки видадуть продовольчі картки.

Посилаючись на неврожай в багатьох районах країни, Рада міністрів СРСР 27 вересня 1946 р. і ЦК ВКП(б) 18 жовтня 1946 р. прийняли постанову «Об экономии в расходовании хлеба», за якою кількість осіб, що отримувала продовольчі картки, була значно скорочена. В Криму – на 110343 особи. Особливо це торкнулося непрацевдатних. В цілому ці заходи вдарили переважно по сільському населенню, що ставило цих людей на межу голоду. Архівні документи зберегли найбільш характерні вислови кримчан з цього приводу: вчителька Перепьолкіна з колгоспу ім. Котовського: «Якщо не даєте карток моїй сім'ї, то забирайте собі моїх дітей»; директор школи в радгоспі «Текли-Конрад» заявила керівникові господарства: «Діти вчитись в таких умовах не можуть, скоро полишать школу»; дружина шофера з Євпаторії була більш різкою: «Німець душив – не задушив, задушить радянська влада»⁵.

Люди шукали виходу зі скрути. Масовими стали крадіжки зерна. В колгоспі ім. Сталіна Чорноморського району М. Огданець вкрала 30 кг 200 г посівної пшениці, засуджена до 12 років позбавлення волі. В колгоспі «Путь Октябрьской революции» того ж району колгоспник А. Приходько вкрав 133 кг зерна і був засуджений на 10 років виправно-трудових таборів.

Дефіцит продовольства не міг не викликати зловживань при його розподілі. Це, наприклад, незаконна видача продовольчих карток (тільки за серпень–жовтень таких було видано понад 31 тисячу), що було встановлено перевіркою. Якщо одні використовували їх для покращення харчування власного

чи родичів, то були люди, які робили на цьому бізнес. Міліцією у вищеназваний період було заарештовано на ринках кримських міст 195 осіб, які продавали продовольчі картки. 27 з них було притягнуто до кримінальної відповідальності⁶. В Сімферополі було знешкоджено організовану злочинну групу, до складу якої входило 14 осіб – комірники та експедитори хлібозаводу. Слідство встановило факти систематичних крадіжок ними хліба загальною вагою понад 1300 кг. У відповідального за видачу продовольчих талонів авторемонтних майстерень Таврійського військового округу А. Курочкіна було вилучено 7 хлібних карток, 7 довідок на їх отримання, 39 разових одноденних талонів⁷. Загалом за другу половину 1946 р. в Криму було засуджено понад 500 осіб⁸. Через те, що всі вони були покарані за кримінальні злочини, то зрозуміло, ніхто з них не підлягає реабілітації.

Не викликає сумніву, що реальна кількість крадіїв хліба була набагато більшою, адже наведені дані показують лише офіційно зареєстрованих. А скільки людей зуміло уникнути покарання? Цих даних немає. Але зі спогадів нам відомі описи тих подій, коли сучасники чи їхні близькі правдами і неправдами добували хліб, аби прогодувати свої родини.

Частими також були факти обману покупців з боку працівників торгівлі. Так, при контрольному зважуванні одному з покупців севастопольського магазину №11 було недодано 15 г хліба (з 1 кг), другому 32 г. Винних покарали. Як на сьогодні, то на такий малий обвіс не звернули б уваги, а тоді вага кожного грама хліба мала іншу ціну. Не такою, як зараз була і якість хліба. До 40% борошно складалось з ячменю, кукурудзи, вівса.

Загалом ситуація з продовольчим забезпеченням кримчан протягом 1946–1947 рр. була надзвичайно складною. Збереглося чимало свідчень того, що населення бідувало. В серпні 1947 р. керівництво Севастополя било на сполох: «В місті зовсім немає м'яса та риби. Риби мало бути завезено 3 т – до цього часу немає нічого. Круп мали завезти 50 т, а завезли 30⁹. На засіданні бюро Старокримського райкому ВКП(б) йшлося про становище у винрадгоспі: «Продуктів харчування немає» – констатував доповідач. З великими труднощами дістали тонну кукурудзи і цим годують робітників. На сніданок, обід і вечерю на весь колектив видається по 100 г жирів. Про те, чим і як забезпечували непрацевдатних, взагалі не йшлося. Вину за такий стан справ було покладено на недоліки в роботі місцевого партійного осередку¹⁰.

Такі приклади, а вони непоодинокі, свідчать про існуючу на той час систему, за якою саме зусиллями партійних органів зерно викачувалося до державних комор. Спроби щось приховати каралися нещадно, а згодом ті ж самі партійні комітети і їх керівники повинні були долати скруту продовольчого забезпечення підвідомчих територій. Що було зроблено?

Взято курс на розширення підсобного господарства підприємств та індивідуальних ділянок. В 1947 році в Криму налічувалось 87 807 городників,

переважно серед міського населення. Однак через посуху значного полегшення у продовольчому постачанні це не принесло.

В кінці 1946 р. було введено комерційну торгівлю хлібом по значно завищеним цінам. Скористатись цим нововведенням могла тільки незначна частина (до 6%) більш заможного населення¹¹.

Високими були ціни і на колгоспних ринках. Буханка хліба коштувала 200 крб., картопля – 30 крб., масло топлене – 200 крб., м'ясо (свинина) 70 крб. Тоді як заробітна плата робітників складала 700–800 крб. на місяць, службовців – 350–400 крб. Отже, для більшості міського населення ринок не міг бути суттєвим додатком у забезпеченні продовольством¹².

Значне місце в роботі керівництва області і районів займали контрольні функції, які повинні були не допустити зловживань при розподілі наявних продуктів харчування. Зокрема, це робітничий контроль за розподілом карток, за якістю торгівлі, закладкою продуктів в їдальнях та інше. Активна частина працюючих (не тільки члени партії, а й позапартійні) намагалися не допустити зловживань, боролися із спекулянтами.

Дітей, особливо з дитячих будинків залучали до боротьби з бур'янами на колгоспних ланах, а в період жнив – до збирання колосків. Але в цілому можливості місцевої влади значно вплинути на продовольчу ситуацію були вкрай обмеженими.

Ситуація в Криму, на відміну від інших регіонів країни, мала дві особливості. Перша: чутки про благодатний Крим, де тепло і немає голоду, притягували на півострів тисячі безпритульних. В Криму затримували прибулих із Харкова, Орла, Московської області, Сталінграда та інших міст і територій. В 1946 р. у дитячі притулки і спецрозподільники було направлено 6 344 дитини. Старших (14–17 років) після карантину відправляли до ФЗУ та РУ. Молодших залишали в дитячих будинках. Діти переважно були хворі: трахома, рахіт, дистрофія, туберкульоз. Умови життя були жахливі – не було мила, посуду, ліків, іграшок, вугілля, дров, гасу та ін. Дітей купали 1 раз на 2 місяці. Норми постачання продуктами харчування залишалися мізерними. Фізично слабкі та хворі діти помирали: в 1946–1947 роках – 49 випадків, переважно через туберкульоз¹³.

Боротьба з безпритульністю не була справою тільки МВС. Кримська влада зуміла організувати (в тих умовах!) шефську допомогу дитячим закладам, щоб хоч якось полегшити їх становище. Проте, в цілому Крим залишався з проблемою дитячої безпритульності сам-на-сам.

Другою особливістю Криму, що також вплинула на перебіг подій 1946–1947 рр., були переселенці, які почали організовано прибувати на півострів ще з кінця 1944 р.

Тут, на думку автора, слід зробити певну ремарку. Процес суттєвих національно-демографічних змін серед населення Криму, який стався в 1940-х рр.,

досі не став об'єктом серйозного наукового дослідження. Інтерес викликає лише його одна сторона – насильницькі депортації 1941–1944 років. А ось повоєнне заселення Криму поки що ніяк не досліджене.

Як відомо, населення півострова за роки війни значно скоротилося. Крім того, депортація більш ніж 220 тис. осіб з числа німців, греків, вірмен, болгар та кримських татар суттєво змінила як кількісні показники, так і загалом національний склад населення. Якщо в 1939 р. в Криму мешкало 1 100 тис. населення, то влітку 1944-го – менше 400 тис. Це можна пояснити тим, що частина людей ще не повернулася з евакуації, інші знаходились в лавах Червоної армії. Проте, починаючи з 1944 р. рішенням ДКО з областей України та Росії почалося переселення сімей в Крим. Так, вже до кінця 1944 р. на півострів переїхало (часто не за власним бажанням) 17 040 сімей (62 104 особи). Адаптація цих людей до кримських умов проходила дуже складно. Більшість переселенців не розумілася на веденні спецкультурного господарства. Незвичними виявилися і умови господарювання в степовій зоні: зрештою це призвело до порушень в агротехніці і стало додатковим фактором зменшення врожайності. Так, замість 6 ц тютюну в 1946 р. в переселенських колгоспах ледве зібрали по 3 ц з гектара, винограду 12,9 ц замість 25 ц за планом, а в садах одержали лише третину запланованого. Відтак і вартість трудоднів виявилася мізерною. Не врятували присадибні ділянки – врожай картоплі, овочів в незвичних умовах виявився мізерним¹⁴. Адже вирощувати їх в Криму – це зовсім інше, як робити це, наприклад, на Брянщині чи Поділлі. До того ж, якісний склад переселенців залишав бажати кращого. До половини – це були непрацездатні, серед яких багато старих, дітей, жінок. Можна припустити, що органи влади, коли вербували населення до переїзду в Крим (відповідно до згаданого рішення ДКО 1944 р., а також й пізніше існуючими рознарядками, які були обов'язковими для виконання) свідомо направляли в Крим менш працездатних.

Стикнувшись не з «раєм земним», як часто описували Крим, частина переселенців, злякавшись незвичних умов життя і господарювання, подалася з Криму. До кінця 1946 р. виїхало 3 575 родин, а до літа 1947 р. – 7 043¹⁵. Сталось так, що значна частина переселенців в період 1946–1947 рр. стала додатковим тягарем в продовольчому забезпеченні кримчан.

Таким чином, ситуація в Кримській області РРФСР в період 1946–1947 рр. відрізнялась від того, що відбувалось в сусідніх областях України. Більшість населення півострова недоїдала, жили в напівголодному становищі, але голодних смертей, як в Донецькій, Запорізькій та інших областях України, тут не було зафіксовано. Не відкарбувався голод і в масовій свідомості. Деяке покращення з продовольчим забезпеченням сталось лише після відміни карткової системи. Проте і цей період історії Криму вимагає ґрунтовного дослідження.

- ¹ Державний Архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2263. – Арк. 2.
- ² Там само. – Спр. 2826. – Арк. 59.
- ³ Там само. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 11–12.
- ⁴ Детальніше про це: *Марочко В.* «Третій радянський» голод 1946–1947 років // Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки. Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 травня 1997р.): Матеріали / Редколегія: С. Кульчицький (відповідальний редактор) та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – С. 15–16.
- ⁵ ДААРК. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2520. – Арк. 67.
- ⁶ Там само. – Арк. 88–90.
- ⁷ Там само. – Арк. 91–92.
- ⁸ Там само. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 11–12.
- ⁹ Там само. – Ф. П-35. – Оп. 1. – Спр. 343. – Арк. 34.
- ¹⁰ Там само. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 73.
- ¹¹ Там само. – Ф. П-1. – Оп. 1. Спр. 2826. – Арк. 134.
- ¹² Там само. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 2–10.
- ¹³ Там само. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 2864. – Арк. 11–12.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 11–12.
- ¹⁵ Там само. – Спр. 2777. – Арк. 33, Спр. 2679. – Арк. 37.